

ÇEMBERLİTAŞ HAMAMI

NİNA ERGİN*

Hamamlar, kahvehaneler kadar olmasa da sosyalleşmenin önemli mekânlarından biridir. Burada ele alınacak olan Çemberlitaş Hamamı, muhtemelen başkent hamamlarının en çok ziyaret edilen ve bilinenlerinden biriydi.

İmparatorluğun Mimarlar Loncası (*Hassa Mimarları Ocağı*) tarafından Mimar Sinan'ın gözetiminde inşa edilen hamam, Mustafa Sâ'i-i Dâ'i'nin yazdığı kitabesinde belirtildiği üzere, 1584'te tamamlanmıştır. Tipik bir çifte hamam olan yapının erkeklere ve kadınlara mahsus iki ayrı bölümü, neredeyse tam bir kare biçimindeki tek bir binada, birbirine paralel ve simetrik şekilde düzenlenmiştir. Hamam, dört büyük ve çok sayıda küçük kubbesiyle, Divanyolu'nda, Çemberlitaş olarak bilinen Konstantin Sütunu'nun karşısındaki köşebaşında yükselir. Sütunun diğer tarafında ise meydanın ufkuna (902/1496-1497'de tamamlanan) Atik Ali Paşa Camii'nin minare ve kubbesi hâkimdir. Bu caminin cemaatinin yanı sıra, (1670'lerde yapılan) Vezir Han'ın misafirleri ile yakındaki Kapalı Çarşı'nın çok sayıda tüccarı ve işçisi, hamamın daimî müşteri kitlesini oluşturmuştur.

İstanbul'daki pek çok hamam gibi, Çemberlitaş Hamamı da bir vakfın parçası olarak kurulmuştu. 1571-1583 yılları arasında Mimar Sinan'ın gözetiminde inşa edilen Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'nin bakımı için gelir sağlıyordu. Külliye'nin kurucusu, II. Selim'in (1566-1574) eşi ve III. Murad'ın annesi olan Nurbanu Sultan'dır (ö. 1583). Venedik kökenli, renkli bir şahsiyet olan Nurbanu

1- Çemberlitaş Hamamı

Sultan, hanedana mensup kadınların cami, kervansaray, darüşşifa gibi kamuya hizmet veren binalar yaptırmaya geleneğini sürdürmüştür. O zamana kadar Osmanlı başkentinde bir saray kadını tarafından yaptırılan en büyük külliye olan Üsküdar'daki külliyesi, caminin yanı sıra, bir sıbyan mektebi, bir medrese, bir Kur'an kıraat okulu (*darülkurra*), bir hadis medresesi (*darülhadis*), Halvetî dervişleri için bir tekke, bir hastane (*darüşşifa*), yolcular için bir han ve bir aşevi (*imaret*) de içermekteydi. Külliye'nin personel ve bakım giderleri için gereken mali kaynakları sağlamak amacıyla, Nurbanu Sultan, Doğu Anadolu ve Rumeli'de geniş tarım arazileri, Üsküdar'ın gayrimüslim sakinlerinin ödediği cizye ve çeşitli işletmelerin gelirlerinin yanı sıra, konutlardan, atölyelerden ve İstanbul'da bu amaçla özel olarak yaptırdığı dört hamamdan gelen kira gelirlerini de vakfetti: Külliye'nin

yanındaki Atik Valide Hamamı, Üsküdar'ın merkezinde bulunan Büyük Hamam, Haliç'teki Havuzlu Hamam, bir de Çemberlitaş Hamamı. Vakfın muhasebe defterleri bu dört hamamdan en çok kira geliri getirenin Çemberlitaş'taki hamam olduğunu göstermektedir.

Güzergâhtaki tarihî mekânlara göre ayarlanmayan sokak seviyesinin zamanla yükselmesinden ötürü günümüzde, Çemberlitaş Hamamı'na bir merdivenden inilerek girilmektedir. Hem erkekler hem de kadınlar, binaya kitabenin bulunduğu kapıdan girmektedirler. Oysa geçmişte bu kapı yalnızca erkek müşterilere mahsustu ve önünde Mimar Sinan'ın 964'te (1556-1557) yaptığı Haseki Hamamı'ndaki gibi bir revak bulunuyordu. XVII. yüzyıldan kalma Köprülü suyolları haritasının gösterdiği bu revak muhtemelen XIX. yüzyılda yıkılmıştır. Kadın müşteriler, iffetlerini korumak için, erkeklerle yan

* Koç Üniversitesi

yana gelmekten kaçınarak binaya yan taraftaki başka bir giriş kapısından giriyorlardı.

İçeri girdikten sonra ise, erkek ve kadın müşteriler, kesin olarak ayrılmış ve birbirinin aynı olan hizmet mekânlarından yararlanıyorlardı. İlk girdikleri bölüm, kenarları 13'er m'lik bir kare biçiminde ve tepesi yine 13 m çapında bir kubbeye kaplı olan soyunma odası, yani "soğukluk"tu. Işık, kubbenin merkezindeki, üstü aydınlık feneriyle kapatılmış tepe açıklığından içeri giriyordu. Odanın ortasında bir fısıkiye, hoş bir su şırlıtısı ve serinlik sağlayarak güzel bir ambiyans yaratıyordu. Soğukluğun duvarlarına günümüzde tahta dolaplar dizilidir ama XX. yüzyıldan önce de benzer dolapların olup olmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Bu odanın geleneksel işlevi yalnızca müşterilerin soyunup eşyalarını depoladıkları bir yer olmakla sınırlı değildi; aynı zamanda, yıkandıktan sonra eğlenip sohbet edebilecekleri, kahve, şerbet ve yiyecek tüketebilecekleri bir tür salon görevi de görüyordu. Bilhassa, gruplar hâlinde gelen kadınlar, yanlarında dolma ve börek gibi yiyeceklerle dolu bir sepet de getirirdi. Soyunup peştamala sarındıktan sonra müşteriler bir kapıdan "ılıklik" denen bölüme geçerlerdi. Bu mekân, kubbelerle kaplı, yan yana dizilmiş üç küçük birimden oluşmakta ve içinde yıkanmak için birkaç kurna ile kare binanın iki yanındaki helalara giden bir kapı bulunmaktadır. Başka bir kapı ise, hamamın merkezinde yer alan, "sıcaklık" denen bölüme açılır.

Sıcaklık, 12,5 m çapında ve 12 kenarlı bir ana mekân ile dört tali odacıktan oluşur. Bütünlüklü ve merkezî bir iç mekân meydana getirirken bir yandan da kare plandan kubbe örtüsüne geçişi sağlamak amaçlı mimarlık probleminde bir

2- Çemberlitaş Hamamı'nın kitabesi

çözüm bulmak için Mimar Sinan, dört köşeye birer hücre yerleştirmiştir. "Halvet" denen bu üstü kubbeli hücreler, insan boyundan az yüksek bölme duvarlarıyla ayrılmıştır ve içlerinde kurnalarıyla, daha fazla mahremiyet isteyen müşterilere hizmet verirler. Dört halvet girişinin aralarında bulunan ikişer niş, her yanda, merkezî kubbeyi taşıyan 12 sütunun arka planını oluşturur. Bu 12 sütunun her birinin baklava motifli başlığı vardır; dış duvarlara eşit mesafede ve onlarla bağlantılı oluşları mekânın bütünlüklü görünümüne katkıda bulunur.

Sıcaklığın tam ortasında bulunan mermer bir platform olan göbek taşı; müşterilere, uzanarak deri gözeneklerinin nemli havada açılmasını bekleme imkânı verir. Yaklaşık yarım saat sonra, müşteriler keselenmeye hazır hâle gelir ve bu iş için bir tellak tutabilirler. Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glück, Çemberlitaş Hamamı'nı 1916 veya

1917'de ziyaret ettiği sırada, göbek taşının beyaz mermeri üzerindeki güzel, geometrik, siyah kakma motifler hâlâ durmaktaydı. Yukarıdaki kubbeye bulunan ve yaklaşık 20 cm çapında cam fanuslarla kapatılmış küçük delikler (*filgözü*), mekâna güneş ışığının girmesini sağlamaktadır.

Hamamın orijinal kurnaları, yüzyıllar boyu yapılan pek çok onarım ve restorasyon sırasında değiştirilmiştir. Ancak, bazı bölme duvarlarındaki palmet biçiminde oyulmuş süsleme kuşakları ve tepelikler özgün süslemeler hakkında bir fikir vermektedir. Ayrıca erkeklerin sıcaklığında, kadınlarınkinden bulunmayan bir süsleme daha vardır: Bölme duvarlarının açık yeşil mermerinin üzerinde siyahlığıyla göze çarpan, kartuşlar içerisine hakkedilmiş yirmi mısralık uzun bir kitabe. Diğer odalarda neredeyse hiçbir süsleme yoktur ve süslemelerin bu azlığı sayesinde, mimari hacim, bir mekândan diğerine geçen

ziyaretçilere sağlam ve belirgin bir şekilde kendini hissettirir. Mimar Sinan'ın en başarılı eserlerinde sıklıkla görüldüğü üzere, bu hamamın mimarisi de ince bir tevazu izlenimi vermektedir.

Hamamın, müşterilerce genellikle görülmeyen, ama işlev görebilmesi için olmazsa olmaz kısımları binanın arka tarafında ve duvarların içinde saklıdır: Su haznesi, külhan ve ısıtma boruları. Sıcaklıkların arkasında bulunan ve bir külhancının ilgilendiği “külhan” denen ocak havayı ısıtır; hava da “cehennemlik” denen yeraltı ısıtma tertibatında dolaşarak iç mekâna sıcaklık verir. Külhan, hamam zemininin altında, payandalar üzerinde duran boş bir mekâna açılır. Sıcak hava, duman ve gazlar cehennemlik boyunca deveren ederek duvar içlerine gömülü borulardan yükselir ve bacalardan dışarı çıkar. Külhan ayrıca üzerinde bulunan metal kazandaki suyu da ısıtır. Su, metal kazana çatı seviyesindeki su haznesinden gelir ve orada ısıdıktan sonra da hamamın içindeki musluklardan sıcak olarak akar; soğuk su ise doğrudan doğruya su haznesinden gelmektedir.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1752 tarihli bir keşif defteri olan İstanbul Hamamları Defteri'nden (KK, Müteferrik, nr. 7437), o yıl Çemberlitaş Hamamı'nda 58 tellak ve natırın çalıştığını öğreniyoruz. Yukarıda belirtilen külhancı ile “câmeşûy” denen çamaşırcılar, kahveciler ve “tellake” denen kadın çalışanların dâhil olmadığı bu sayı, Çemberlitaş Hamamı'nın şehrin o zamanki en büyük ikinci hamamı olduğunu ortaya koymaktadır. Görülüyor ki hamam, çok sayıda insanın girip çıktığı, haberleşip dedikodu yaptığı, zaman zaman hararetle devlet sohbetleri edilen, yani siyaset konuşulan, kalabalık yerlerden biriydi.

3- Çemberlitaş Hamamı

Kahvehaneleri denetleyen devlet, buraları da gözaltında tutmakta, hatta kadın casuslar vasıtasıyla hamamların kadınlar kısmını da dinlemekteydi.

Hamâmları Defteri”, *Turcica*, 2012, c. 43, s. 229-254.

Ergin, Nina, (der.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimarlık, Tarih ve İmgelem*, çev. Ayşe Özbay Erozan, İstanbul 2013.

Kaynaklar

Ergin, Nina, “İstanbul Hamam Kültüründe Süreklilik ve Değişim: Çemberlitaş Hamamının Öyküsü”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 2010, c. 32, sy. 133, s. 115-133.

Ergin, Nina, “The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul, Based on the 1752 İstanbul